

MATEMATIKA

Iracionální čísla a řetězové zlomky

JIŘÍ WIDŽ

Gymnázium Sokolov

V článku [1] jsme se seznámili s konečnými jednoduchými řetězovými zlomky a jejich převodem na racionální číslo, věnovali jsme se Eukleidovu algoritmu pro nalezení největšího společného dělitele dvou přirozených čísel. V tomto příspěvku ukážeme, kromě jiného, jak převést racionální číslo na řetězový zlomek. Pak se již budeme věnovat převodu iracionálního čísla na řetězový zlomek a na závěr se zmíníme o kvadratických iracionalitách.

Řetězové zlomky a Eukleidův algoritmus

Jak převedeme např. racionální číslo $\frac{65}{17}$ na jednoduchý řetězový zlomek? K převodu využijme Eukleidův algoritmus pro nalezení největšího společného dělitele čitatele a jmenovatele tohoto zlomku

$$65 = 17 \cdot 3 + 14,$$

$$17 = 14 \cdot 1 + 3,$$

$$14 = 3 \cdot 4 + 2,$$

$$3 = 2 \cdot 1 + 1,$$

$$2 = 1 \cdot 2 + 0.$$

Při výpočtu největšího společného dělitele čitatele a jmenovatele daného racionálního čísla jsme získali tzv. *neúplné podíly* (viz. [1], str. 197), tj. čísla 3, 1, 4, 1, 2, které nazýváme *prvky* jednoduchého řetězového zlomku,

který je vyjádřením čísla $\frac{65}{17}$:

$$\frac{65}{17} = 3 + \frac{1}{1 + \frac{1}{4 + \frac{1}{1 + \frac{1}{2}}}} = [3; 1; 4; 2]$$

Umíme převést racionální číslo na jednoduchý řetězový zlomek a také opačně, řetězový zlomek vyjádřit racionálním číslem (viz. [1], str. 199). Nyní obrátíme naši pozornost na čísla iracionální.

Převod iracionálního čísla na řetězový zlomek

Pro převod iracionálního čísla na jednoduchý řetězový zlomek budeme potřebovat funkci *dolní celá část reálného čísla* $[a]$, která je definována jako největší celé číslo, nepřevyšující α , tj. $[a] \leq \alpha < [a] + 1$ (např. $[2,87] = 2$, $[-3,2] = -4$, $[5] = 5$).

Pokusme se nyní vyjádřit např. číslo $\sqrt{3}$ řetězovým zlomkem.

Označme $\alpha = \sqrt{3}$. Celá část z čísla α je $a_0 = [\sqrt{3}] = 1$ a jeho desetinná část (tj. chyba odhadu pomocí celé části) je $\sqrt{3} - 1$, tj. $\alpha - a_0$. Převrácená hodnota této desetinné části je:

$$r_1 = \frac{1}{\alpha - a_0} = \frac{1}{\sqrt{3} - 1} = \frac{\sqrt{3} + 1}{2}.$$

Celou část z čísla r_1 označíme a_1 , tj.

$$a_1 = [r_1] = \left\lfloor \frac{\sqrt{3} + 1}{2} \right\rfloor = 1,$$

a převrácenou hodnotu desetinné části tohoto čísla vyjádříme ve tvaru:

$$r_2 = \frac{1}{r_1 - a_1} = \frac{1}{\frac{\sqrt{3}+1}{2} - 1} = \sqrt{3} + 1$$

Celý postup zopakujeme:

$$a_2 = [r_2] = [\sqrt{3} + 1] = 2 \quad \text{a} \quad r_3 = \frac{1}{r_2 - a_2} = \frac{1}{\sqrt{3} + 1 - 2} = \frac{\sqrt{3} + 1}{2},$$

$$a_3 = [r_3] = \left\lfloor \frac{\sqrt{3} + 1}{2} \right\rfloor = 1 \quad \text{a} \quad r_4 = \frac{1}{r_3 - a_3} = \frac{1}{\frac{\sqrt{3}+1}{2} - 1} = \sqrt{3} + 1,$$

$$a_4 = [r_4] = [\sqrt{3} + 1] = 2 \quad \text{a} \quad r_5 = \frac{1}{r_4 - a_4} = \frac{1}{\sqrt{3} + 1 - 2} = \frac{\sqrt{3} + 1}{2}.$$

Naše výpočty se dále již opakují, a proto můžeme psát:

$$\sqrt{3} = [1; 1, 2, 1, 2, 1, 2, \dots] = 1 + \frac{1}{1 + \frac{1}{2 + \frac{1}{1 + \frac{1}{2 + \dots}}}}.$$

Čísla $a_0, a_1, a_2, a_3, a_4, \dots$ jsou prvky jednoduchého nekonečného řetězového zlomku, který odpovídá iracionálnímu číslu $\alpha^{1)}$.

Připomeňme dvě významné věty z teorie jednoduchých řetězových zlomků ([1], str. 200). Jejich důkazy lze najít např. v [3].

Věta 1

Každému kladnému reálnému číslu α odpovídá jediný jednoduchý řetězový zlomek, který má za hodnotu toto číslo. Tento řetězový zlomek je konečný, je-li α číslo racionální; nekonečný, je-li α číslo iracionální.

Definice 1

Řekneme, že řetězový zlomek $\alpha = [a_0; a_1, a_2, \dots]$ je periodický, existují-li taková přirozená čísla k_0 a h , že pro libovolné přirozené $k \geq k_0$ platí: $a_{k+h} = a_k$. Takový periodický řetězový zlomek pak značíme

$$\alpha = [a_0; a_1, a_2, \dots, a_{k_0-1}, \overline{a_{k_0}, a_{k_0+1}, \dots, a_{k_0+h-1}}].$$

Řetězový zlomek, který jsme dostali pro $\sqrt{3}$, je *periodický* a zapíšeme jej takto: $\sqrt{3} = [1; \overline{1, 2}]$.

Uvedený příklad pro $\sqrt{3}$ je speciálním případem následující věty, jejíž důkaz můžeme najít např. v [4]:

Věta 2

Nechť přirozené číslo n není druhou mocninou celého čísla, pak $\sqrt{n}$ lze vyjádřit pomocí periodického řetězového zlomku ve tvaru:

$$\sqrt{n} = [a_0; \overline{a_1, a_2, \dots, a_2, a_1, 2a_0}]^{2)}.$$

1) Postup, který jsme použili pro převod iracionálních čísel na řetězový zlomek, můžeme použít i pro čísla racionální.

2) Tento periodický řetězový zlomek je *ryze periodický*.

Perioda řetězového zlomku čísla $\sqrt{n}$ se skládá ze dvou částí: ze symetrické části $a_1, a_2, \dots, a_2, a_1$ a z posledního prvku $2a_0$. Příklady odmocnin, které jsou vyjádřené periodickými řetězovými zlomky: $\sqrt{2} = [1; \overline{2}]$, $\sqrt{23} = [4; \overline{1, 3, 1, 8}]$, $\sqrt{29} = [5; \overline{2, 1, 1, 2, 10}]^{3)}$.

Vraťme se k číslu $\sqrt{3}$. Přibližná hodnota této odmocniny je 1,732050807569. *Archimédes*⁴⁾ ve svém díle *Měření kruhu* používal aproximaci $\sqrt{3}$. Platí $\frac{265}{153} < \sqrt{3} < \frac{1351}{780}$. Tato nerovnost je zajímavá, pokud převedeme všechna tři čísla na jednoduché řetězové zlomky:

$$[1; 1, 2, 1, 2, 1, 2, 1, 2] < [1; 1, 2, 1, 2, 12, 1, 2, \dots] < [1; 1, 2, 1, 2, 1, 2, 1, 2, 1, 2, 1]$$

Vzhledem k tomu, že porovnávání jednoduchých řetězových zlomků není obsahem tohoto článku, odkážeme případné zájemce o tuto problematiku na literaturu [4].

Historická poznámka. S druhou odmocninou z přirozeného čísla souvisí samotné objevení řetězových zlomků, které je připisováno dvěma matematikům z Boloni. Prvním z nich je *Rafael Bombelli*⁵⁾, který v roce 1579 vydal ve druhém vydání svoji knihu *L'Algebra Opera*, ve které se objevuje algoritmus pro rozvoj do následujícího řetězového zlomku, který se nazývá *obecný řetězový zlomek*:

$$\sqrt{13} = 3 + \frac{4}{6 + \frac{4}{6 + \dots}}$$

Druhým ze zakladatelů teorie řetězových zlomků je pak *Pietro Antonio Cataldi*⁶⁾, který používal stejné metody pro rozvoj druhé odmocniny do

³⁾ Odmocniny z přirozených čísel menších než 40, které nejsou druhou mocninou, vyjádřené pomocí periodických řetězových zlomků lze nalézt např. na <http://mathworld.wolfram.com/PeriodicContinuedFraction.html> [cit. 2009-22-04].

⁴⁾ *Archimédes ze Syrakus* (cca 287–212 př. n. l.) – jeden z nejslavnějších matematiků, fyziků a inženýrů starověku. Mezi jeho díla patří: *Metoda, O spirálách, O měření kruhu, Kvadratura paraboly, O kouli a válci, Kniha pouček*, ... Byl první, kdo poskytl metodu výpočtu π s libovolnou žádanou přesností, která je založena na tom, že obvod pravidelného mnohoúhelníku vepsaného do kruhu je menší než obvod kruhu a obvod mnohoúhelníku kružnici opsaného je větší.

⁵⁾ *Rafael Bombelli* (1526–1572) – italský matematik, jako první začal používat komplexní čísla.

⁶⁾ *Pietro Cataldi* (1548–1626) – italský matematik, profesor matematiky ve Florencii a Bologni.

řetězového zlomku jako Bombelli, ale jako první rozvinul symboliku pro řetězové zlomky a popsal některé jejich vlastnosti – jeho práce z roku 1613 (*Trattato del modo brevissimo di trovar la radice quadra delli numeri*).⁷⁾

Kvadratické iracionality

S pojmem periodického řetězového zlomku úzce souvisí tzv. *kvadratické iracionality*.

Definice 2

Číslo α se nazývá *kvadratická iracionalita*, je-li α iracionálním kořenem některé kvadratické rovnice $ax^2 + bx + c = 0$ s celočíselnými koeficienty, kde $a \neq 0$.

Příkladem kvadratické iracionality je např. $\sqrt{2}$, protože je jedním z kořenů kvadratické rovnice $x^2 - 2 = 0$. Kladným kořenem kvadratické rovnice $g^2 - g - 1 = 0$ je asi nejznámější kvadratická iracionalita, kterou je hodnota *zlatého řezu*, viz [5] ($g = \frac{1}{2}(1 + \sqrt{5})$).

Zlatý řez můžeme vyjádřit i velice jednoduchým nekonečným řetězovým zlomkem:

$$g = [1; 1, 1, 1, 1, \dots] = 1 + \frac{1}{1 + \frac{1}{1 + \frac{1}{1 + \dots}}}.$$

Pro kvadratické iracionality platí tzv. *Lagrangeova*⁸⁾ *věta* (důkaz lze najít např. v [3]):

Věta 3 (Lagrangeova)

Každou kvadratickou iracionalitu, tj. výraz tvaru $\frac{p \pm \sqrt{n}}{q}$, kde $p, q \in \mathbb{Z}$ ($q \neq 0$), $n \in \mathbb{N}$, lze vyjádřit periodickým řetězovým zlomkem. A naopak, každý periodický řetězový zlomek je hodnotou nějaké kvadratické iracionality.

Pro převod libovolné kvadratické iracionality můžeme použít obdobný způsob, který jsme použili v předchozí části. Ve větě 2 jsme se seznámili s ryze periodickým řetězovým zlomkem. Na závěr ukážeme, jak vyjádřit nerzyze periodický řetězový zlomek jako kvadratickou iracionalitu. Abychom

⁷⁾ *Traktát o nejkratším způsobu nalezení druhých odmocnin z čísel*

⁸⁾ *Joseph Louis Lagrange* (1736–1813) – narodil se v Itálii, zemřel ve Francii. Je zakladatelem variačního počtu, kromě matematiky se zabýval také astronomií.

tak ale mohli učinit, musíme si nejdříve definovat *zbytek nekonečného řetězového zlomku*.

Definice 3

Řetězový zlomek $r_k = [a_k; a_{k+1}, a_{k+2}, \dots]$ nazýváme *zbytkem nekonečného řetězového zlomku* $\alpha = [a_0; a_1, a_2, \dots]$.

V souvislosti se zbytkem řetězového zlomku si uvedeme dvě věty, které pak využijeme při vyjádření neryze *periodického řetězového zlomku* jako kvadratické iracionality. Důkazy obou vět můžeme najít např. v [4]:

Věta 4

Nechť rozklad kladného reálného čísla α v řetězový zlomek je ve tvaru $\alpha = [a_0; a_1, a_2, \dots]$ a nechť $r_k = [a_k; a_{k+1}, a_{k+2}, \dots]$, $k \in \mathbb{N}$, je zbytek daného řetězového zlomku. Pak pro $\alpha = [a_0; a_1, a_2, \dots, a_{k-1}, r_k]$ platí: $a_k = \lfloor r_k \rfloor$, pro $k \geq 0$.

Věta 5

Nechť rozklad kladného reálného čísla α v řetězový zlomek je ve tvaru $\alpha = [a_0; a_1, a_2, \dots]$ a nechť r_k , pro $k \in \mathbb{N}$, je zbytek daného řetězového zlomku. Pak platí⁹⁾

$$\alpha = \frac{r_k \cdot P_{k-1} + P_{k-2}}{r_k \cdot Q_{k-1} + Q_{k-2}}.$$

Úloha

Vyjádřete hodnotu řetězového zlomku $[2; 3, \overline{1, 5}]$.

Řešení. Číslo x můžeme psát ve tvaru $x = [2; 3, r_2]$ a podle věty 5, kde

$$x = \frac{r_2 \cdot P_1 + P_0}{r_2 \cdot Q_1 + Q_0},$$

platí

k	0	1
a_k	2	3
P_k	$a_0 = 2$	$a_0 \cdot a_1 + 1 = 2 \cdot 3 + 1 = 7$
Q_k	1	$a_1 = 3$

⁹⁾ Čísla P_{k-1} , P_{k-2} , Q_{k-1} a Q_{k-2} jsme si definovali v článku [1]. Jedná se o čitatele a jmenovatele sblížených zlomků daného řetězového zlomku.

tj.

$$x = \frac{r_2 \cdot 7 + 3}{r_2 \cdot 3 + 1} \quad (1)$$

Stejným způsobem vyjádříme zbytek r_2 ; $r_2 = [1; 5, r_2]$,

k	0	1
a_k	1	5
P_k	$a_0 = 1$	$a_0 \cdot a_1 + 1 = 1 \cdot 5 + 1 = 6$
Q_k	1	$a_1 = 5$

tj.

$$r_2 = \frac{r_2 \cdot 1 + 6}{r_2 \cdot 1 + 5}.$$

Úpravou dostáváme kvadratickou rovnici $r_2^2 + 4r_2 - 6 = 0$, která má dva kořeny r_2 ; $r_2 = -2 \pm \sqrt{10}$.

Dosadíme kladný kořen r_2 do (1), máme

$$x = \frac{(-2 + \sqrt{10}) \cdot 7 + 2}{(-2 + \sqrt{10}) \cdot 3 + 1}$$

a po úpravě

$$x = \frac{-12 + 7 \cdot \sqrt{10}}{-5 + 3 \cdot \sqrt{10}}.$$

Poslední zlomek usměrníme a dostaneme hledanou kvadratickou iracionalitu, která je hodnotou daného řetězového zlomku $x = [2; 3, \overline{1, 5}]$, tedy $x = \frac{1}{65}(150 - \sqrt{10})$.

L i t e r a t u r a

- [1] *Widž, J.*: Od krácení zlomků k řetězovým zlomkům. MFI, roč. 18 (2008/09), č. 4
- [2] *Brezinski, C.*: History of Continued Fractions and Padé Approximants. Springer-Verlag, Berlin 1991.
- [3] *Chinčín, A. J.*: Řetězové zlomky. Přírodovědecké nakladatelství, Praha 1952.
- [4] *Vít, P.*: Řetězové zlomky. Mladá fronta, edice ŠMM, Praha 1982.
- [5] *Veselý, J.*: Zlatý řez a co vše s ním souvisí. Učitel matematiky, roč. 6 (1998), č. 3.

O čtverci vepsaném do pravoúhlého trojúhelníku

FILIP ŠVRČEK – VLADIMÍR VANĚK

Přírodovědecká fakulta UP, Olomouc

Úlohy pro soutěž Matematický klokan se každoročně vybírají na mezinárodních seminářích, kde jsou rozděleny podle obtížnosti do jednotlivých věkových kategorií a dále pak upraveny pro soutěž. Výběr úloh v roce 2007 se uskutečnil v rakouském Grazu a mezi navrženými úlohami pro kategorii Junior na soutěžní rok 2008 byla také následující planimetrická úloha, viz [1]:

Úloha

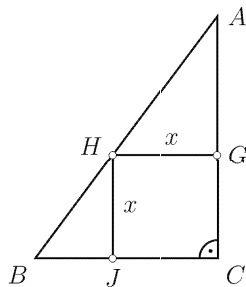
Uvažujme dva způsoby, jak vepsat čtverec do daného pravoúhlého trojúhelníku tak, aby všechny jeho vrcholy ležely na stranách daného trojúhelníku. První z nich spočívá v umístění dvou sousedních stran čtverce na jeho odvěšny a ve druhém z nich leží jedna strana čtverce na přeponě daného trojúhelníku, viz obr. 1 a obr. 2. Který z obou čtverců je větší?

- A) První.
- B) Druhý.
- C) Oba čtverce jsou shodné.
- D) Odpověď závisí na konkrétních rozměrech daného trojúhelníku.
- E) Nikdy nelze rozhodnout.

Daná úloha představuje poměrně zajímavý problém, především co do počtu a rozmanitosti možných přístupů k jeho řešení. Cílem tohoto článku je seznámit čtenáře s některými z nich.

Řešení 1.

Uvažujme pravoúhlý trojúhelník ABC s přeponou AB . Délky jeho stran označme postupně $|AB| = c$, $|BC| = a$ a $|CA| = b$. Bez újmy na obecnosti můžeme předpokládat, že $a \leq b$.

Obr. 1

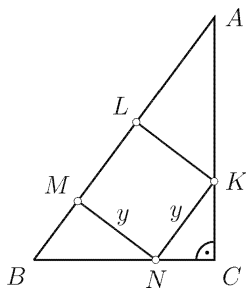
Nechť čtverec $CGHJ$ vepsaný do trojúhelníku ABC prvním způsobem (obr. 1) má stranu délky x . Je zřejmé, že trojúhelníky AHG a HBJ jsou podobné, proto platí

$$\frac{a-x}{x} = \frac{x}{b-x}.$$

Odtud plyne

$$x = \frac{ab}{a+b}. \quad (1)$$

Do trojúhelníku ABC vepíšme nyní čtverec $KLMN$ druhým způsobem, délku jeho strany označíme y (obr. 2).

Obr. 2

Výšku z vrcholu C v trojúhelníku CKN označíme z . Z podobnosti trojúhelníků ABC a KNC plyne

$$\frac{z}{y+z} = \frac{y}{c}.$$

Odtud dále dostáváme

$$z = \frac{y^2}{c - y} . \quad (2)$$

Obsah S trojúhelníku ABC můžeme vyjádřit dvěma způsoby. Platí $S = \frac{1}{2}ab$ a také $S = \frac{1}{2}c(y + z)$. Porovnáním těchto vztahů obdržíme rovnost

$$\frac{1}{2}ab = \frac{1}{2}c(y + z) ,$$

z níž po dosazení z (2) za z dostaneme

$$y = \frac{abc}{c^2 + ab} = \frac{ab\sqrt{a^2 + b^2}}{a^2 + ab + b^2} . \quad (3)$$

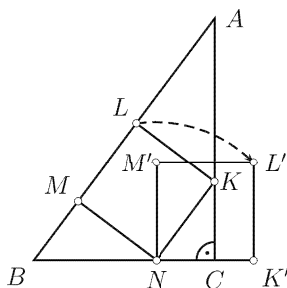
Snadno se dále dokáže, že pro libovolná kladná reálná čísla a, b platí nerovnost

$$\frac{1}{a + b} > \frac{\sqrt{a^2 + b^2}}{a^2 + ab + b^2} , \quad (4)$$

což lze ověřit umocněním obou stran na druhou a následným převodem pomocí ekvivalentních úprav na evidentní nerovnost $a^2b^2 > 0$. V takovém případě ale snadným porovnáním (1) a (3) obdržíme $x > y$.

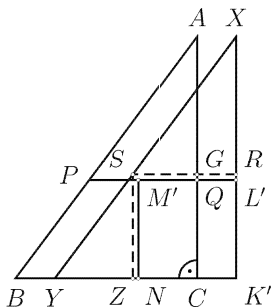
Řešení 2.

Využijeme otočení se středem v bodu N o úhel $\beta = |\angle ABC|$ v záporném smyslu. Obrazy bodů K, L a M v tomto otočení označíme po řadě K', L' a M' (obr. 3).

Obr. 3

Uvažujme posunutí určené vektorem $\overrightarrow{CK'}$, které trojúhelník ABC zobrazí na trojúhelník XYK' a čtverec $GHJC$ na čtverec $RSZK'$ (obr. 4). Pak ale evidentně porovnat délky $y = |L'M'|$ a $x = |RS|$ stran obou čtverců vepsaných do trojúhelníku ABC znamená porovnat délky l_1 a l_2 úseček PM' a BY . Bod P je přitom průsečíkem přímek AB a $L'M'$.

Obr. 4

Trojúhelníky ABC a APQ , kde bod Q je průsečík přímek AC a $M'L'$, jsou podobné, proto

$$\frac{|PQ|}{|QA|} = \frac{|BC|}{|CA|},$$

tedy

$$\frac{l_1 + y - l_2}{b - l_2} = \frac{a}{b}.$$

Odtud po úpravách máme

$$l_1 - l_2 = a - y \cdot \frac{a + b}{b}$$

a po dosazení za y z (3) dále

$$l_1 - l_2 = a - \frac{ab\sqrt{a^2 + b^2}}{a^2 + b^2 + ab} \cdot \frac{a + b}{b}.$$

Z toho ale využitím nerovnosti (4) plyne, že $l_1 - l_2 > 0$, což je ekvivalentní s nerovností $x > y$.

Řešení 3.

Délky l_1 a l_2 můžeme však porovnat i jiným způsobem. Z pravoúhlého trojúhelníku KNC (obr. 2) triviálně dostáváme

$$d = |CK| = y \sin \beta. \quad (5)$$

Dále pak z pravoúhlého trojúhelníku KAL (viz obr. 2) obdržíme

$$\cos \beta = \frac{y}{b-d},$$

odkud můžeme vyjádřit b využitím (5):

$$b = y \left(\frac{1}{\cos \beta} + \sin \beta \right)$$

Platí tedy

$$b - y = y \left(\frac{1}{\cos \beta} + \sin \beta - 1 \right).$$

Konečně v pravoúhlém trojúhelníku APQ (obr. 4) platí

$$\frac{l_1 + y - l_2}{b - y} = \cot \beta,$$

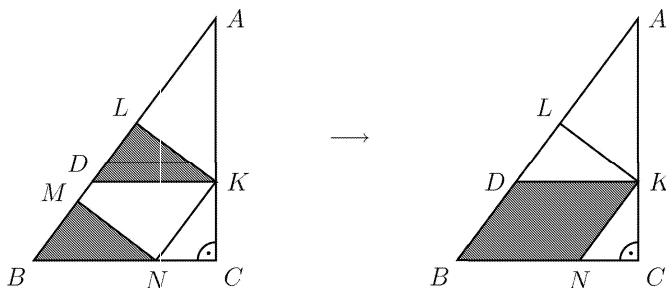
odkud po úpravě máme

$$l_1 - l_2 = y(1 - \cos \beta) \left(\frac{1}{\sin \beta} - 1 \right).$$

Protože ale $\beta \in (0; \frac{1}{2}\pi)$, je nutně $l_1 - l_2 > 0$, tedy $x > y$.

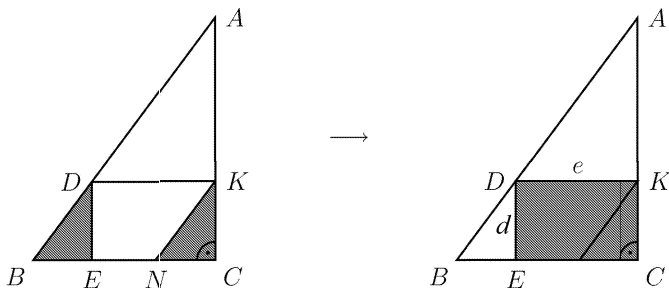
Řešení 4.

Bodem K vedme rovnoběžku s přímkou BC , která protne stranu AB daného trojúhelníku ABC v bodu D . Trojúhelníky KLD a NMB jsou shodné, proto čtverec $KLMN$ a rovnoběžník $KDBN$ mají stejný obsah (obr. 5).

Obr. 5

Bodem D vedme rovnoběžku s přímkou AC , která protne stranu BC trojúhelníku ABC v bodu E . Potom trojúhelník DBE je shodný s trojúhelníkem KNC a obsah čtyřúhelníku $KDBN$ je proto stejný jako obsah obdélníku $CKDE$ (obr. 6). Délku strany EC tohoto obdélníku označíme e a délku jeho strany ED jako d .

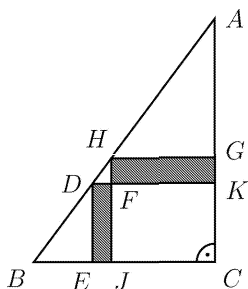

Obr. 6

Porovnat délky x a y znamená totéž, jako porovnat obsah čtverce $CGHJ$ (označme ho S_1) a obsah obdélníku $CKDE$, který označíme S_2 .

Protože platí $S_1 = S_3 + S_4$ a $S_2 = S_3 + S_5$, kde S_3 , S_4 a S_5 jsou po řadě obsahy obdélníků $CKFJ$, $GHFK$ a $JFDE$, je ale porovnání x a y ekvivalentní porovnání obsahů S_4 a S_5 (obr. 7). Platí přitom

$$S_4 = x(x - d) \quad \text{a} \quad S_5 = d(e - x).$$

Obr. 7

Nyní ukážeme, že platí $|GA| < |KA|$. Proto budeme porovnávat vzdálenosti d_1 a d_2 bodů G a K od přímky AB . Zřejmě $d_2 = |KL| = y$ a dále

$$\frac{d_1}{|GH|} = \frac{b}{c}.$$

Odtud využitím (1) dostaneme

$$d_1 = x \cdot \frac{b}{c} = \frac{ab}{a+b} \cdot \frac{b}{c}.$$

Pro libovolná kladná reálná čísla a, b platí nerovnost

$$\frac{b}{a+b} < \frac{a^2 + b^2}{a^2 + ab + b^2},$$

(lze ji po ekvivalentních úpravách převést na evidentní nerovnost $0 < a^3$), proto využitím (3) dostáváme

$$d_1 = \frac{ab}{a+b} \cdot \frac{b}{\sqrt{a^2 + b^2}} < \frac{ab\sqrt{a^2 + b^2}}{a^2 + ab + b^2} = y = d_2.$$

Odtud ale plyne, že

$$d = |CK| < |CG| = x.$$

Navíc z předpokladu $a \leq b$ zřejmě

$$e - x = |DF| \leq |FH| = x - d.$$

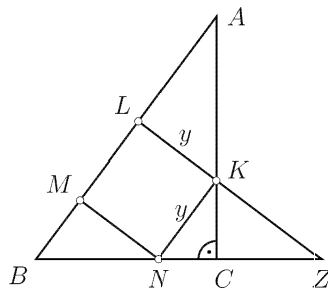
Dohromady tedy máme $S_4 > S_5$, což znamená

$$x^2 = S_1 = S_3 + S_4 > S_3 + S_5 = S_2 = de = y^2,$$

tj. $x > y$, což jsme chtěli dokázat.

Řešení 5.

Označme Z průsečík přímek KL a BC . Z obr. 8 je zřejmé, že čtverec $KLMN$ je do pravoúhlého trojúhelníku BZL vepsán prvním z obou uvedených způsobů, přičemž trojúhelníky ABC a ZBL jsou podobné.

Obr. 8

Pokud se nám tedy podaří ukázat, že obsah S trojúhelníku ABC je větší než obsah S_6 trojúhelníku BZL , bude totéž platit i pro obsahy čtverců $GHJC$ a $KLMN$.

Jestliže obsah čtyřúhelníku $BCKL$ označíme S_7 a obsahy trojúhelníků CZK a ALK po řadě S_8 a S_9 , pak máme $S = S_7 + S_9$ a $S_6 = S_7 + S_8$. V trojúhelníku NCK (obr. 8) zřejmě platí $|KN| > |KC|$.

Trojúhelníky CZK a LAK jsou ovšem podobné a pro jejich odpovídající si strany KL a KC můžeme psát nerovnost

$$|KL| = |KN| > |KC|.$$

Proto $S_9 > S_8$, z toho bezprostředně $S > S_6$, a tedy i $x > y$.

Závěr

Všechna uvedená řešení vedou k téže odpovědi. Čtverec vepsaný do daného pravoúhlého trojúhelníku (v souladu s obr. 1) má vždy delší stranu než čtverec, který je vepsán do stejného trojúhelníku jako na obr. 2.

Literatura

- [1] Känguru der Mathematik, Graz 2007, sborník úloh.

Zajímavé matematické úlohy

Uvádíme zadání další dvojice úloh naší pravidelné rubriky. Jejich řešení zašlete nejpozději do 10. 1. 2011 na adresu: Redakce časopisu MFI, tř. 17. listopadu 12, 771 46 Olomouc. Jejich řešení lze zaslat také elektronickou cestou (pouze však v $\text{\TeX}$ ovských verzích, příp. v MS Wordu) na emailovou adresu: *mfi@upol.cz*. Zajímavá a originální řešení úloh rádi uveřejníme.

Úloha 173

V oboru reálných čísel řešte soustavu rovnic

$$\begin{aligned}\sqrt{\sqrt{x} + 2} &= y - 2, \\ \sqrt{\sqrt{y} + 2} &= x - 2.\end{aligned}$$

Radek Horenský

Úloha 174

Uvažujme trojúhelník ABC , v němž K značí střed strany BC . Dále nechť S a O jsou po řadě středy kružnic opsaných trojúhelníkům ABC a AKC . Průsečík kolmice z bodu O k přímkě BC s přímkou CS označme P . Dokažte větu: Má-li úhel BAC velikost 60° , potom $|SK| = |CP|$. Platí i věta obrácená?

Jaroslav Švrček